

Појмовно одређење насиља, тероризам и терор

УДК: 323.285 : 327.88

Др Радослав Гађиновић*

Насиље је употреба силе ради изнуђивања одређеног понашања људи. За потлачене, целокупна државна делатност има карактер насиља, а с гледишта владајуће класе – насиље је неизбежна принуда. Насиље се најинтензивније испољава кроз тероризам и терор, којима је у 20. веку био изложен већи део човечанства. Тероризам је организовано насиље које спроводе политички мотивисани извршиоци (појединци или групе) који су одлучни да кроз страх, зебњу, дефетизам и панику намећу своју вољу органима власти и грађанима. Постоје две врсте терора као насиља државе и њених институција над сопственим грађанима: геноцидни терор и терор као начин владања.

Кључне речи: *насиље, тероризам, терор.*

Уводна разматрања

У досадашњој борби против *савременог тероризма* нису постигнути значајнији резултати због тога што тероризам више није покушај очајника да реше неки проблем – постао је глобални проблем човечанства. То потврђују примери из прошлости, а посебно догађаји у свету. На пример, 11. септембра 2001, нападнути су симболи америчке војне, економске и политичке моћи и убијено је више од 3.500 цивила; у новембру 2002. догодила се трагедија у московском театру, само у Алжиру у последњој деценији 20. века убијено је више од 75.000 људи;¹ у последњих 13 година терористи су у свету отели 270 авиона у цивилном саобраћају, при чему је погинуло 948 људи, док су 7.479 лица држали као таоце итд. На територији Косова и Метохије, од доласка КФОР-а и УНМИК-а, тј. од 10. јуна 1999. до краја 2003. године шиптарски терористи су извели 6.973 терористичка дела (између осталог, 1.215 убистава и 1.148 отмица цивила). Све би то требало да упозори велике силе да се одрекну двоструких стандарда и да сваки тероризам третирају као злочин. Наиме, у политичкој култури се мора десити препород да би се могле поштовати цивилизацијске норме и одбацила насилна борба за власт путем репресије, завере, терора и тероризма.

Појмовно одређење насиља

Насиље је употреба силе да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи, односно, насиље је незаконита употреба си-

* Аутор је виши научни сарадник у Институту за политичке студије у Београду.

¹ Bruce Hoffman, *Унутрашњи тероризам*, „Народна књига“, Београд, 2000, стр. 31.

де. С гледишта потлачених, целокушна државна делатност има карактер насиља, а с гледишта владајуће класе – насиље је неизбежна принуда. Насиље је старо колико и људско друштво, а *политичко насиље* постоји од када постоји политика. Да би се схватила суштина насиља неопходно треба узети у обзир многе покушаје да се дефинише тај опасни феномен. Према *US National Commission of the Causes and Prevention of Violence*, насиље је „однос кроз који се повређује тело или живот особа или оштећују ствари“, а према *Великој совјетској енциклопедији* насиље је „напад на личност који се састоји у nanoшењу ударца, повреда и других учинака који произилазе из примене физичке силе“. Значајан помак у дефинисању тог појма била је појава посебних студија о насиљу, као што је Денисовљева *Социологија насиља*. Он сматра да се насиљем могу служити и слабији и јачи, али ко ће добити битку и, евентуално, извести насиље зависи од бројних претпоставки које, уколико су (не)задовољене, чине да се, на пример, стицајем околности, у некој конкретној ситуацији подлегне насиљу (тренутно или трајно). Тед Гар, доследно традицији фрустрационо-агресивне школе, и револуцију сматра једним од облика политичког насиља који се може објаснити понашањем појединаца. Према Гару, главни елемент сваког акта насиља јесте самопотврђивање. Он насиље дефинише као „свесну употребу физичке силе ради озлеђивања или физичког уништавања“² и не сматра значајним чак ни то да се утврди ко то ради и у којем контексту. Једино је важно да постоји самопотврђивање на било који начин: „да се задовољи гнев, постигне освета, потврди понос, створи страх код других“. Насиље се дефинише и као „екстремни облик агресије нелегитимном или неоправданом употребом физичке или психичке силе“.³ Тек помак од интерперсоналног до макросоцијалног нивоа посматрања насиља омогућује разликовање насиља као акта агресивности појединца од насиља као вида друштвене активности. Волтер дефинише насиље као „деструктивну страну силе“, а појам насилног је „ограничен у смислу деструктивног зла“.⁵ „Насиље је људска делатност, а сила је средство, оно није проста употреба силе већ њен рад, као облик људске делатности у којој се директно или индиректно користи сила. Оно је делатност којом неки чин, активност, радња, или процес отпочињу, врше се или заустављају, односно одржавају или убрзавају, или се нека форма и суштина стварају, трансформишу или разарају на супрот вољи и интенцији остварења интереса и задовољавања потреба објекта насиља уколико је свестан, односно насупрот његовој унутрашњој (природној) структури или законитостима уколико се не ради о човеку“.⁶ У Васкезовој дефиницији, према којој је насиље искључиво људ-

² Т. R. Gurr: *The Revolution – Social Change Nexus: Some Old Theories and New Hypotheses*, Comparative Politics, 1973, p. 359.

³ З. Шепаровић, *Насиље и жртве*, „Погледи“, бр. 1/84, стр. 70–71.

⁴ E. V. Walter, *Power and Violence*, „The American Political Science Review“, vol. VIII, No 2/1964, p. 354.

⁵ Исто.

⁶ Драган Симеуновић, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 21.

ска употреба силе и пратећи феномен праксиса, или Оребовој, према којој само људи могу да буду субјекти и објекти насиља,⁷ изостављена је чињеница да човек може да изводи насиље не само над човеком него и над природом, па и над материјалним светом који га окружује. Макс Вебер наглашава „да монополом насиља организованом на највишем институционалном нивоу располажу највиши државни органи у оквирима важећег права или закона за одржавање, њима уређеног, заједничког живљења људи“. Монопол државне силе над „средствима легитимне насилности“ имају сви политички системи, независно од форме друштвеног уређења. У постојећим међународним односима не може се потпуно превазићи насиље. Наиме, свако може, вољно или невољно, да буде објекат, али и субјекат насиља. Чак је и Хегел размишљао о насиљу и дефинисао га на следећи начин: „Природна основа насиља је жудња као непревадана жеља за поседовањем објекта“.⁸ „Присуство насиља показује да у друштву постоје сукоби које није могуће измирити и који се зато покушавају решити насиљем. Чињеница, што се у друштву насиље може спречити само насиљем показује дубоке корене насиља, који остају све док се друштво потреса дубоким сукобом интереса“.⁹ „Насиље је прилично непрецизан термин којим се означава нашошење душевног, а знатно чешће физичког бола или повреде. Насиље као социолошка и криминолошка појава је нужни противник готово свих савремених друштава, без обзира на степен њиховог друштвено-економског развоја“.¹⁰ „Насиље у политици није гола принуда. Насиље, опет, саставни је део политике и разумевања државе“.¹¹

У теорији и пракси познати су различити облици насиља и насилног понашања, како грађана према држави, тако и државе према грађанима и то: претња силом и притисак; психофизичко злостављање – мучење; политичко убиство и атентат; субверзија; насилни нереди и немири; тероризам; терор; герила; оружани устанак; ослободилачки, грађански и револуционарни рат; помагање нереди и немира у туђој средини, али не и директно учешће у њима; помагање гериле у туђој средини, али не и директно учешће; помагање устанка у туђој средини, али не и директно извођење; репресија и репресалија; насиље у дипломатији; економско насиље и оружана интервенција – агресија. Поред свих облика насиља којима се човеку одузимају правна слобода, живот, рад и егзистенција, политичким насиљем се најинтензивније угрожава његово биће, и још увек не постоје поуздани начини ни методе за успешно супротстављање тој врсти насиља.

⁷ М. Ореб: „Погледи“, бр. 1/1984, стр. 22.

⁸ G. F. W. Hegel, *Jenenser Realphilosophie*, Leipzig, Meiner, 1931/1932, I, p. 15.

⁹ *Политичка енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1975, стр. 623.

¹⁰ Војин Димитријевић, *Страховлада*, „Рад“, Београд, 1985, стр. 16.

¹¹ Живојин Алексић и Зоран Миловановић, *Лексикон криминалистике*, „Врело“, Београд, 1993, стр. 166.

На основу анализе наведених дефиниција насиља могућа је критичка анализа тог феномена и научно прихватљивије дефинисање насиља као опасног феномена садашњице којим се *опасно угрожава живот људи, њихова психа и слобода, као и природа*. Као угрожавање људских права и слобода грађана насиље у свету постоји од давних времена и манифестује се наметањем воље мањине већини.

Теоретичари сматрају да постоји више врста насиља или облика понашања мањине према већини због којих је већина преплашена, уверењена или на неки начин физички и психички злостављана. Како су, историјски посматрано, друштвени корени насиља резултат неслободног човека и неслободне заједнице, разноврсне форме притиска чине историјске основе социјалног, па тиме и политичког насиља, које се манифестује не само као сукоб између човека и човека, и човека и заједнице, већ интензитетом човековог насиља и сукоба са самим собом. Међутим, једна од основа политичког насиља садржана је и у могућности да човек превазиђе отуђење, да свим средствима, па и политичким насиљем, допре до слободе сопственог битка. Најчешћа форма психичког, *индиректног насиља* јесте претња силом, која такође може да буде доживљена као *насиље над психом*, при чему лица или ствари не морају да буду повређени или оштећени. Психичко насиље, као тип насиља који је могућ и приликом институционалне и неформалне, односно индивидуалне примене силе, постоји и као директно насиље (на пример, „испирање мозгова“, затим мучење хемијским средствима или електроником – таласи), или као индиректно насиље у виду индоктринације пропагандом као формом насиља над психом ради измене ставова, па чак и ретардације духовних могућности онога над којим се изводи.

Генерално, насиље се у свету најинтензивније примењивало, па и на просторима СЦГ, кроз *тероризам* и *терор*, којима је у 20. веку била изложена већина човечанства. Међутим, и поред изазваних патњи, још увек не постоји консензус светских моћника о томе да се оперативно решавају проблеми везани за насиље.

Тероризам као највећа пошаст цивилизације

Тероризам је један од видова насиља и најзначајнији изазов како за државу и њене органе заштите, тако и за међународну заједницу. Терористичке активности су у 20. веку биле велики проблем у светским размерама, али ће бити још израженије у 21. веку па је сваки помак у изналажењу метода и садржаја тероризма значајан напредак у стварању претпоставки за успешно супротстављање том виду насиља. Значи, неопходна је интензивна припрема државне заједнице и комплементарност теорије и праксе у супротстављању све опаснијим актима насиља. Проучавањем те врсте насиља долази се до спознаје да

је проблем тероризма заиста био проблем 20. века, да су се из различитих разлога потхрањивали човекова индивидуализација и његова отуђеност, национални сукоби, тензије, злоупотребе власти и нефункционисање правних држава.

Према идеолошкој основи, тероризам се најчешће јављао у прошлости као *ултрадесни* („црни“, односно фашисоидни) и *ултралеви* („црвени“), тј. квазиреволуционарни вид терористичке активности. Савремени облици међународног и унутрашњег тероризма морају појмовно да се разликују од других, сличних аката, као што су *репресија*, *терор* и *агресија*.

Терористичке активности су веома сложене и још увек нису довољно разјашњене, нарочито када је реч о њиховим носиоцима и разлозима за извођење таквих акција. Због тога је успешно супротстављање терористичким активностима условљено бројним околностима и изискује одмереност, стрпљење, озбиљан научноистраживачки рад и врхунску организацију заштите и контроле да би се расветлиле све димензије савременог тероризма.

Тероризам је акција насиља која се предузима из политичких разлога ради застрашивања и беспопштедног сламања отпора онога према коме је усмерена.¹² „Такође, под тероризмом се подразумева и страховлада, насиље и влада насиља“.¹³ „С друге стране тероризам је доктрина и метод борбе за одређене циљеве систематском употребом насиља“.¹⁴ У досадашњим дефиницијама тероризма наглашавани су неки његови (битни) елементи, на пример: последице терористичког акта, елементи иностраности и организованости терористичке групе, социјална комуникација терористичког чина, коришћење терористичких активности у оквиру спровођења масовног насиља према одређеној земљи итд. Неки аутори сматрају, чак, да је тероризам криминални, а не политички акт. При томе неоправдано занемарују друге, веома значајне елементе терористичке активности без којих се не може успешно дефинисати терористичка радња (на пример: мотиви, циљеви и вредности које је терористичка организација изабрала да нападне). Према ранијим схватањима, све до Француске револуције, под тероризмом се подразумевала примена терора, који је схватан као скуп ванредних мера за изазивање ужаса и страха. Међутим, од 1789. године тероризам значи систем насиља и застрашивања усмерен на сламање отпора владајуће класе. Тероризам се, дакле, у прошлости најчешће испољавао као атентат и физичко ликвидирање представника режима. Често су га пратиле и рушилачке демонстрације усмерене према појединим објектима којима је придаван и симболичан значај. Први облик тероризма био је тзв. *индивидуални терори-*

¹² *Политичка енциклопедија*, исто, стр. 1079.

¹³ *Мала енциклопедија Просвете*, „Просвета“, Београд, 1970, стр. 97.

¹⁴ М. Вујаклија, *Лексикон страних речи*, „Просвета“, Београд, 1970, стр. 947.

зам, тј. насиље или ликвидирање појединаца које су обављали појединци, а атентат¹⁵ је био првенствено усмерен на монархе или шефове држава. Сада је очигледно да су народи који нису способни да обезбеде еволуцију запали у кризу у којој постоји опасност од револуција у обрнутом смислу –тероризма. Носиоци насиља налазе могућност за преузимање главне улоге у очувању режима када један политички систем изда своје принципе и идеје а целокупно друштво постане неморално и корумпирано. У том случају треба успоставити и развијати нову политичку културу, засновану на одбацивању насилне борбе за власт, репресија завере и тероризма, што се може постићи интегрисањем свих снага и вредности које политички систем чине демократским системом.

У међународној заједници се улажу знатни напори да се коначно дође до дефиниције тероризма која би била прихватљива за све. То најбоље потврђује податак Валтера Лакера да је у периоду између 1963. и 1981. године, настало 109 дефиниција тероризма, а до сада их има сигурно много више. Као главни разлог неуспеха да се усагласи општеприхватљива дефиниција тероризма Катарина Томашевски наводи чињеницу да је тероризам готово увек политички мотивисан.¹⁶ Има, наравно, и мишљења да тероризам није искључиво политичка категорија. Међутим, чак је и Савет друштва народа, 10. децембра 1934, формирао комитет експерата са задатком да изради нацрт међународне конвенције на основу које би се кажњавале активности или злочини предузети или изведени ради политичког тероризма. Поред осталих, синтагму политички тероризам користи и П. Вилкинсон, који сматра да, осим политичког, постоји и криминални тероризам.¹⁷ А о тероризму В. Димитријевић пише следеће: „Сваки акт тероризма је акт политички мотивисаних извршилаца, одређен односом према власти и према томе је политички. Ако политичку суштину може понекад замаглити разноликост, тиме се суштина неће променити“.¹⁸

Тероризам је најопаснији начин примене насиља против цивилног становништва и институција државе у борби за остваривање сопствених циљева. У вези с тим, може се поставити логично питање да ли је терориста онај ко финансира терористичке организације и врбује појединце, уз велику материјалну надокнаду, или онај за материјалну корист (можда несвесно) изводи акте насиља, или да ли је терори-

¹⁵ Атентат је смишљени и организовани, политички мотивисани криминални акт који је усмерен на лишавање живота одређене особе. Основни циљ који тим актом жели да се постигне јесте деловање против друштвеног уређења и безбедности земље физичком елиминацијом особе која обавља одређену државну и друштвену функцију (Живојин Алексић и Зоран Миловановић, *Лексикон криминалистике*, „Врело“, Београд, 1993, стр. 29).

¹⁶ Катарина Томашевски, *Изазов тероризма*, „Младост“, Београд, 1983, стр. 32.

¹⁷ Р. Wilkinson, *Terrorism, and the Liberal State*, New York, 1979.

¹⁸ Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982.

ста онај ко киднаује пилота који треба да полети и бомбардује земљу онога ко га је отео (његову кућу, школе, болнице ...).¹⁹ На та питања не може се дати јасан и научно заснован одговор, али пракса и међународноправна акта потврђују две чињенице: да се лице које из било којих разлога прихвати да изведе терористички акт подвргава удару закона и, друго, да отмицу пилота који треба да изведе агресију може законито да спречи диверзант као легални чинилац борбених дејстава. Јер, диверзантске активности су признате међународним ратним правом као легалне борбене радње припадника једне војске. Диверзантске активности изводе припадници регуларне војске и такве активности се изводе у свим ратовима. Наиме, те активности (диверзија, диверзантска акција и диверзантска операција), као легалне борбене радње, изводе се у непосредној ратној опасности и у рату, и *нипошто се не могу поистовећивати с терористичким активностима* (веома је значајно да се из употребе избаци израз (диверзантско-терористичка група, јер она никако не може да буде и диверзантска и терористичка). „*Тероризам је, дакле, организована примена насиља од стране политички мотивисаних извршилаца (појединаца или група), који су одлучни, да кроз страх, зебњу, дефетизам и панику, намећу своју вољу органима власти и грађанима*“.²⁰ Терористи увек имају неке своје захтеве који никада нису реални, нити су засновани на закону. Њихови захтеви су обично политички мотивисани (сепаратизам, ослобађање оних који су због тероризма у затворима ...). Термин тероризам у савременој употреби најчешће има политичко обележје, али је неминовно повезан с влашћу, тј. за борбу за власт или освајање власти. На основу анализе свих елемената терористичког акта може се извести поуздан закључак да се он скоро увек користи и усмерава ка постизању политичког циља или ка служењу томе циљу. Такође, током историје терористи су своје деловање увек смишљено везивали за војничку терминологију. Проглашавају се добронамерним борцима за слободу, иако не носе униформу или војничке ознаке, и желе да се третирају као ратни заробљеници у случају да буду заробљени и предати органима власти. Будући да су малобројни, појављују се из сенке да би извели драматичне радње по систему удри и бежи. Тако скрећу на себе и на своју терористичку организацију пажњу светског јавног мњења и обезбеђују публицитет. Терористи није важан сам чин насиља, већ његов политички одјек. Пошто се малим потезима постиже много, тероризам је најчешће оружје слабијих и малобројних група које не могу да ступе у отворени устанак.

Брус Хофман наглашава да је терориста, пре свега, насилни интелектуалац, спреман и одлучан да користи силу ради остваривања својих циљева. Правећи разлику између терориста и других типова крими-

¹⁹ С моралног гледишта, треба одати признање свакоме ко заустави пилота убицу.

²⁰ Радослав Гађиновић, *Савремени тероризам*, „Графомарк“, Београд, 1998, стр. 31.

налаца, и између тероризма и других облика злочина, Хофман је закључио да су циљеви и побуде терориста неизбежно политички мотивисани и да је тероризам насилан или да прети насиљем, да је усмерен на изазивање далекосежних психолошких последица независно од непосредне жртве или мете напада, да га воде организације с препознатљивом линијом командовања или структуром завереничких ћелија и да га изводи поднационална група или недржавна ћелија.²¹

Приликом изучавања терористичких активности треба узимати у обзир тесну везу између науке и законодавства. Као опасан друштвени феномен, тероризам треба истраживати мултидисциплинарно и борити се против терористичких активности не толико репресивним путем, колико мењањем услова који терористима служе као морално оправдање за постизање политичког циља. Садашњу фазу заострених међунационалних односа у вишепартијском систему карактерише потреба за већим степеном одбрамбено-заштитног организовања и деловања у супротстављању свим облицима терористичких активности. Без обзира на негативне последице терористичких активности по демократско друштво, до сада се није десило да терористичка организација преузме власт у држави, али може умногоме да је дестабилизује, посебно ако њену активност подржава значајнији део међународне заједнице. На основу досадашњег искуства, у садашње време су учестале терористичке активности, па је и жеља обичних људи за супротстављањем постала интензивнија него икада раније.

Задатак науке није само да утврди постојање тероризма као друштвеног и политичког феномена, и да га анализира, већ и да испита и утврди под којим условима свако друштво које жели и које је способно да напредује може да тражи излаз из ситуација у којима се развија терористичка активност. Савременом друштву је потребна нова наука која ће да прошири сазнања о утицају тероризма и насиља на непосредну будућност друштва. Наука, пре свега, треба да развија нова схватања о политичкој власти у прелазном периоду од комунизма или других тоталитарних облика власти ка демократији. Научна теорија о сузбијању тероризма неопходна је не само да би разјаснила акцију већ и да би омогућила да се уоче начини како да се људско друштво и политички системи ослободе од прагматизма и емпиризма, који некада могу да буду и извори насиља. Терористичке организације настоје не само да изазову страх и панику код противника већ и да остваре своје прагматичне циљеве. Ради постизања својих циљева, терористичка организација као пошљалац терористичке „поруке“ у систему социјалног комуницирања с другим учесницима у комуникацијској мрежи упућује садржај којим истомишљенике и симпатизере охрабрује, позива и окупуља, а противнике застрашује, разједињује и дезорганизује. Систем заштите становништва од терористичких актив-

²¹ Bruce Hoffman, *Унутрашњи тероризам*, исто, стр. 36.

ности мора да буде веома савремен и организован. Наиме, држава мора паметно да га осмисли и испланира јер без тих претпоставки не значи много техничка опремљеност.

Веома је значајно да се системски терористичке активности разликују од аката криминалаца и патолошких убица. Криминалац, као и терориста, користи насиље као средство за постизање сопственог циља. Без обзира на то да ли криминалац користи насиље као средство за стицање новца или материјалног богатства, или убија или наноси повреде одређеној жртви за новчану надокнаду, увек делује првенствено из себичних (лични) разлога. За разлику од тероризма, насилнички чин обичног криминалца није срачунат на изазивање последица – нарочито не психолошких – изван самог чина. Криминалац користи неки насилни чин за, на пример, „терорисање жртава“, као што је претња ножем трговцу пред касом која је пуна новца да би га приморао да дâ новац. Зато се под актом криминалца не подразумева изазивање ефеката у маси или околини, па је најзначајнија разлика између криминалца и терористе у томе што криминалац није заинтересован за утицај на јавно мњење – једино жели да узме новац и побегне, и да, при томе, буде што мање запажен.

Терориста се разликује и од патолошког убице, који може да примени истоветну тактику и да, чак, тежи истом циљу (на пример, убиство неке политичке личности). Међутим, док је тактика терористе и лудачког убице иста, сврха њиховог насиља није истоветна. Циљ терористе је политички мотивисан (*animus terrorandi*), а циљ лудачког убице је потпуно егоцентричан и дубоко личан. На пример, Џон Хинки је покушао 1981. године да убије тадашњег председника САД Роналда Регана да би импресионирао глумицу Џоди Фостер. Дакле, разлог нису биле политичке побуде или идеолошка убеђења, него испуњење дубоко личног захтева.²² Да би се сагледала целина специфичног процеса тероризма треба посебно анализирати: мотиве који покрећу носиоца тероризма да се њиме служи ради постизања својих циљева; које је вредности терориста одабрао код жртве; зашто примењује систематски физичко насиље над жртвом; зашто баш то насиље а не неко друго; стратегију и тактику које терористи употребљавају против жртве коју директно нападају; простор на којем терориста примењује насиље; да ли је терориста аутентичан, и да ли има подршку неког међународног субјекта. Терористичке активности, све док су терористичке, никада немају масовну подршку становништва. Ако је имају, онда више није реч о тероризму, већ о герили или устанку становништва.

У свету не постоји ниједан демократски систем који је у могућности да сам заштити друштво од *међународног тероризма*. Истина, те-

²² Исто, стр. 37.

роризам је лакше осудити и одбацити него објаснити и открити његове корене и узроке. Нису ретки покушаји да се он тумачи терминима из политичке и психолошке патологије, а теорије да терористи могу да буду и моралне камиказе, криминалци и ментално поремећени људи, чија је логика резултат делиријума, додатно замагљују проблем и умањују ефикасност у борби против тероризма. Отежавајућа околност у борби против међународног тероризма јесте и чињеница да још увек постоје владе појединих држава које сматрају да им тероризам може користити за постизање спољнополитичких циљева. Оне најчешће прикривено (да би избегле одговорност и осуду јавног мњења) помажу постојеће терористичке организације или стварају и опремају нове групе које треба, помоћу терористичких метода, да им помогну у остваривању политичких циљева.

Политичка борба је у политичкој историји сваког друштва била тотални феномен и подразумевала је рационалне и ирационалне, стилизоване и спонтане елементе. То значи да су политичке манифестације организовани и емотивни догађаји ког којих долазе до изражаја, без воље људи, ирационални погледи и понашања. Политичка борба није могућа без демократије, јер је демократија, заправо, и форма и садржај политичке борбе. Политичка борба је разумна алтернатива међународном тероризму. „Сваки тероризам има своје политичке циљеве, који могу бити објективно неостварљиви, а које већина становништва не прихвата“. „И тада ... се између идеала и реалности, између мањине и већине, између жеља и могућности за њихово остваривање јавља напетост, која несумњиво може резултирати међународним тероризмом“.²³ Постоји потреба за променом политичке културе, сматра Јован Ђорђевић, јер је човечанство исувише дуго имало централистичко-етатистичку отуђену и отуђујућу политичку културу, која је објективно већ превазиђена а позива на промене и отпоре и онда када се објективно још одржава. Иако је међународни тероризам трајна појава – о њему се расправља на међународним форумима и доноси се резолуције, или специјализоване јединице одређених земаља учествују у разбијању неке терористичке групе – очигледно је да се битка против њега води на површини и да, при томе, корени остају нетакнути. Такво стање наводи на закључак да приступ проблему није адекватан, а можда ни стратегији и тактици борбе, јер оно што се показује као ефикасно у борби против криминала не може да буде, или још увек није, ефикасно у борби против терористичких група и организација. Последице насиља имају и ефекте тзв. секундарног дејства. Они се огледају у стварању осећања опште опасности и изазивању несигурности и неповерења у институције друштва због уношења трајног немира и страха ради изнуђивања одређених политичких промена. Неопходно је указати на терор и тероризам као битне елементе

²³ Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982, стр. 182.

општег насиља. Страх као човеково психичко стање, нераздвојан је од насиља и настаје под утицајем спољних активности. Терористи рачунају да се преплашеном човеку лако намеће своја воља и, с обзиром на то, граде своју стратегију. На пример, ако желе да изазову општу несигурност и незадовољство, на јавним местима, постављају темпиране бомбе, од којих страдају случајни пролазници, што код грађана изазива страх, јер стално постоји могућност да и они, или њихови најближи, постану жртве насиља. Тероризам и терор могу да изазову узнемиреност у друштву с несагледивим последицама.

Немогуће је утврдити и отклонити све узроке тероризма, јер су бројни, различити и непознати. Осим тога, поједине државе одбијају и да признају постојање терористичких активности. Такође, не постоји општа сагласност у вези с дефиницијом и карактеристикама тероризма. Насупрот томе, у борби против тероризма веома је значајно превентивно деловање, односно тражење узрока који подстичу савремени тероризам. Таква превенција је могућа само уколико се активно укључе све друштвене структуре, односно различити политички и економски системи, који треба да се залажу за постепено мењање постојећих међународних односа. На тај начин превенција би била веома ефикасна, јер иза међународног тероризма не би стајале државе и не би добијао публицитет у средствима јавног информисања. Дакле, у борби против тероризма још увек је најлакше репресивно деловање, тј. много се једноставније и брже постиже сагласност о штетности одређене појаве од налажења одговора на питање због чега до ње долази. То објашњава и чињеницу да су извесни резултати у сузбијању тероризма на међународном нивоу, постигнути само репресивним деловањем. У ствари, то значи да се тероризам не може у потпуности онемогућити, већ само ублажити и сузбити до одређених подношљивих граница, јер будући да му нису утврђени узроци, забрана и кажњавање су, до сада, утицали само на промену његових појавних облика. Али, без обзира на ту чињеницу, субјекти међународне заједнице морају да теже изналажењу заједничког става да би се тероризму супротставили на свим нивоима. Такође, ту борбу не треба да воде само снаге безбедности, већ читаво друштво, а квалитетан кадар државних институција значајан је предуслов откривања терористичких организација. Упоредо са оперативно-тактичким активностима, изузетно је значајно опремање државног система заштите најмодернијом антитерористичком опремом, као и оспособљавање за њено вешто и правилно коришћење. Да би се успешно супротставили терористичким активностима органи државне заштите морају да користе превентивне, репресивне и борбене мере. Једино предузимањем свих тих мера може се постићи значајнији напредак у супротстављању савременом тероризму. Иако се државна заштита мора све више заснивати на превентивној акцији, држава се не може одрећи репресивне функције. Социјална превентива, без примене административне и казнене

функције, несигурна је заштита у време све учесталијих терористичких активности у свету. Исто тако, инсистирање на репресивној функцији, без превентивне акције, водило би ка тражењу решења у репресији, што је такође, неприхватљиво. Наиме, то је политика којом се проблем не решава, већ се, привремено отклања, а у суштини се замагљују његове праве димензије. С демократизацијом друштва требало би да губе смисао и оправдање мере државне репресије, јер када друштво постаје јединственије и стабилније јача његова унутрашња снага. У садашње време, међутим, у супротстављању терористичким групама и организацијама не може се искључити борбена функција органа државне заштите, првенствено високо професионалних јединица за противтерористичка дејства. Да би се избегло додатно замагљивање проблема тероризма неопходно је правити разлику између тероризма и герилских дејстава. За разлику од терориста, герилци имају униформу и наоружање; јавно се појављују – никада се не скривају; јавно носе наоружање и јавно саопштавају циљеве своје борбе. У Женевској конвенцији од 12. августа 1949. герилска дејства су дефинисана у 4, 1 и 13, а герилци морају да испуњавају следеће услове из чл. 1. хашког правилника: морају на челу да имају лице одговорно за своје потчињене; морају да имају одређени знак распознавања који може да се уочи с растојања; морају јавно да носе оружје и морају да се придржавају одредаба ратног права.

Терор – страховлада

Реч *терор* је ушла у политички и научни речник преко француског језика, у којем постоји од 1794. године, када је кориштена за означавање изузетних мера које су ради одбране револуције увели и примењивали јакобинци. Наиме, Робеспјер, Сен-Жист, Барер и њихови истомишљеници сматрали су да се достигнућа револуције не могу одржати ако се свим њеним противницима не наметне страх упорним прогањањем оних који намеравају или покушавају да се успротиве.²⁴ Под терором се може подразумевати и примена насиља ради застрашивања политичких противника и сламање њиховог отпора. Има више начина примене терора. Агресор примењује терор над цивилним становништвом у току окупационог система, а честа је и одмазда због пружања отпора агресору. Међународним правом се забрањује терор, док га демократске снаге осуђују као средство политичке борбе. У недемократским друштвима држава спроводи терор над својим грађанима ради насилног утицаја на њих и изнуђивања неких политичких одлука које у демократским околностима грађани те државе не би никада могли да прихвате. Неке државе примењују терор и против сопствене опозиције, када у њој постоје јаке политичке личности које би у одређеним окол-

²⁴ Исто, стр. 15.

ностима могле да стварају велике проблеме режиму. Недемократски режими сматрају да према таквим личностима треба примењивати терор „превентивно“, јер их „на време“ треба уклонити из политичког живота, или барем застрашити. Те активности, које су забрањене међународним правом, поред осталог, производе бездржавље. Терорска држава ће примењивати насиље и над националним организацијама, покретима и невладиним организацијама јер перфидно настоји да, путем терора, уништи све потенцијалне политичке противнике на сопственој територији. Кршење људских права и слобода на тај начин срачунато је на политичку индоктринацију. Такво гушење права и слобода веома је честа појава у свету и, за разлику од обрачуна с политичком опозицијом, веома се тешко прикрива.

Неразликовање терора од тероризма замагљује наведене проблеме и онемогућава изналагање адекватног начина за супротстављање тим опасним појавама, а њихова сличност је у томе што чине средство борбе мањине, што су им жртве најчешће недужна лица и што теже да изазову страх не само код жртве него и код друштвене групе којој жртва припада. „Симболична функција насиља у терору не огледа се у намери вршења директног насиља над свима, већ у домену *егземпларне егзекуције* израсле из могућности да свако буде објекат насиља, и исто толико услед створене немогућности да се, без обзира на потпуну недужност, остане заштићен“.²⁵

Суштинска одлика терора је организовано, планско и циљно изазивање страха широких размера да би се кроз жељено понашање и деловање застрашених постигли одговарајући циљеви, односно остварили конкретни интереси терорске власти. Како је за стаљинистички систем терора посебно карактеристична превентивна хипер-репресија, потпуна недискриминисаност терора огледа се управо у томе што нико није и не може ни по којем основу да остане поштеђен од несигурности и страха од система или физички неугрожен од њега, па чак ни деца.²⁶ Војин Димитријевић сматра да од страха нису поштеђени ни они који тероришу. Управо су страх и несигурност основни покретачи њихове насилне активности. Међутим, терор је највеће размере добио у виду фашизма. „Фашистичка држава заснована је на чистом, неприкривеном терору. Она не признаје никакву законитост, никаква лична питања, никакву слободу мишљења и изражавања мисли. За њу је сваки знак неслагања крајње опасан и она за то не види другачијег лека осим смрти и тешке патње“.²⁷

²⁵ Драган Симеуновић, *Политичко насиље*, исто, стр. 145.

²⁶ На пример, „Совјетски Сибир“ је известно читаоце 1939, у бројевима 17, 21, 22, 23 и 24, о „успеху“ припадника НКВД који су „открили“ чак 160 деце, између 12 и 14 година, која су „признала“ да су одржавала везе са Гестапоом и бавила се шпијунажом и тероризмом (*исто*, стр. 148).

²⁷ Војин Димитријевић, *Тероризам*, исто, стр. 17.

Први услов за спровођење терора јесте ограничавање законитости у материјалном и процедуралном смислу, и његова неминовна арбитражност – неминовно мора да се изроди у насиље. Постоје две основне врсте терора: *геноцидни терор* и *терор као начин владања*. Циљ геноцидног терора је потпуно уништење једне националне, етничке или верске групе. Код геноцидног терора не постоји разлика између непосредне жртве и шире групе, јер терор треба да омогући опште истребљење. За разлику од геноцидног терора, терор као начин владања је рационалнији, јер уништавање и није прави циљ владања људима (ако неко све уништи – нема над ким да влада). У случају те врсте терора жртва се разликује од оног кога треба застрашити. Круг жртава је, наравно, мањи од укупног становништва, али се под ширим циљем терора могу сматрати манипулација и застрашивање свих грађана.²⁸

Скоро ниједан систем терора не почива само на изазивању страха. На масе се утиче и њима се манипулише на разне начине и индоктринацијом и развијањем одређене идеолошке свести на коју се власт ослања. Дакле, систем терора највише занима реакција оних којима жели да влада и чија је покорност циљ терора. Застрашивањем се уклањају сви они који одолевају манипулацији, сумњају у догму, постављају незгодна питања, поседују другачије чињенице, упорно трагају за истином, пореде принципе са свакодневном праксом, одричу легитимитет власти итд.

Терор државе против својих грађана Војин Димитријевић назива страховладом и каже да је њена суштина у томе да извођењем насиља над жртвом изазове страх у ширем кругу људи, како би их учинила неспособним да се успротиве не само постојању власти и поретка који она намеће и осигурава него и свим будућим њеним налозима. У таквим околностима грађани се осећају веома мучно и несигурно, увек су под неким страхом и државу осећају као мору. *Терор, дакле, представља насиље државе и њених институција према сопственим грађанима завођењем страховладе према њима, како би их приморали на поданички однос, забранили политичка неслагања и бурно незадовољство терорском влашћу.*²⁹

Узроци насиља никада не могу да буду објективне природе, јер нема оправдања за његово постојање. Држава и њен систем заштите брзоплетим и непромишљеним активностима могу да створе погодно тло и упориште за настанак и нарастање свих наведених врста насиља. Када је реч о насиљу државе, главни узрок страховладе је предосећај губитка власти, односно јачања демократских снага у друштву. Тако држава, у покушају сопственог спасавања, спроводи страховла-

²⁸ Војин Димитријевић, *Страховлада*, исто, стр. 105–167.

²⁹ Радослав Гаџиновић, *Насиље у Југославији*, ЕВРО, Београд, 2003, стр. 42.

ду над својим грађанима да би их одвратила од сваке намере која се не уклапа у државни тоталитаризам.

Уместо закључка

Против свих врста насиља друштво мора да се бори правном државом и сталним развојем права и слобода грађана, као и учвршћивањем тих односа у свим областима друштвеног живота. Уколико је демократско друштво етички, економски и организационо јаче и стабилније – утолико је одговорније за своју заштиту и утолико је мања могућност за појаву терористичких активности и других врста насиља.

Терористичке организације увек теже да успоставе организациону структуру која им омогућава остварење унапред одређених и формулисаних политичких циљева извођењем како селективних, тако и масовних терористичких и других аката насиља. Стручњаци за ту проблематику тврде да се све мање примењују стари облици тероризма. Наиме, све је мање традиционалних и чврсто организованих и терористичких организација и мрежа којима се руководи из једног центра, а све више „домаћих“, етнички и верски инспирисаних терориста, којима је публицитет значајна претпоставка за остварење крајних циљева. Осим тога што су осовременили стратегију и тактику, терористи у последње време користе и много савременија средства за извођење терористичких активности.

Грађани не смеју да живе у заблуди да је једном утврђени систем високопрофесионалне одбране довољна гаранција за стално и успешно супротстављање свим облицима угрожавања у савременом свету. Наиме, не сме се занемарити чињеница да се насиље може усмерити ка једном циљу из више праваца, уз примену најсавременијих научно-техничких достигнућа. Стога је неопходно, ради успешног супротстављања актима насиља, да се изузетна пажња посвети органима државне заштите, кроз: *професионализацију, реорганизацију, модернизацију и мотивацију* оних који штите државу и њене грађане од свих видова насиља.

Савремени тероризам је појава чији носиоци, као у случају многих других облика социјалне патологије, поседују извесну способност прилагођавања измењеним друштвеним условима. Уз то, насиље има веома дугу историју, а у току последње две деценије 20. века имало је силан замах, што озбиљно оптерећује међународне односе и угрожава мир у свету. На крају 20. века свет је имао око 28 милиона војника, 5.500 нуклеарних бојних глава, стотине хиљада тенкова, авиона и бродова, а годишњи војни буџет износио је 1.000 милијарди америчких долара. Оружје и војну опрему производи 120 милиона радника и научника у 80.000 војних фабрика у свету.³⁰ Међутим, чињеница је да то-

³⁰ Јован Матовић и Жељко Петровић-Пољак, *Оружје, енергија и трећи светски рат*. НИУ „Војска“ и ИП „Тертра ГМ“, Београд, 1998, стр. 323–340.

лика војна сила није деловала застрашујуће на терористичке организације широм света, па је у 21. веку неопходно озбиљно деловање међународне антитерористичке коалиције ради коначног обрачуна са свим видовима насиља на планети.

Литература:

1. „Савремени облици тероризма“, Архив за правне и друштвене науке, бр. 1-2/1980, Савез удружења правника СФРЈ, Београд, 1980.
2. М. Јевтић, *Савремени цихад као рат*, УГТП „Графомотајница“, Прњавор, 1995.
3. Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, „Службени лист СРЈ“, Београд, 1997.
4. С. Ковачевић, *Хронологија антијугословенског тероризма*, „Вук Караџић“, Београд, 1981.
5. Г. Сорел, *Револуција и насиље*, „Глобус“, Загреб, 1988.
6. D. M. Wiatrowski, *The police and the Community*, „The police journal“, No. 3, London, 1988.